

Daiva Litvinskaitė

University of Illinois at Chicago

Jerónimo Kiprijono Račkauskio knygų *Munkos Viešpaties* (1857), *Vadovo į dangų* (1857) ir *Balso Dievo* (1858) kalbos ypatumai

1. JERONIMAS KIPRIJONAS RAČKAUSKIS IR JO APLINKA. Jeronimas Kiprijonas Račkauskis (1825 12 21–1889 12 22) gimė Platustaliuose, Kaltinėnų apylinkėje, Šilalės rajone¹. Taigi buvo pietų žemaitis, dūnininkas. Jis rašė religinio pobūdžio knygeles, maldaknyges, pranešimus apie Lietuvos bažnyčių gyvenimą, vertė iš kitų kalbų (pasaulietinės literatūros nerašė). Vaclovo Biržiškos duomenimis, Račkauskis yra parašęs vienuolika knygų, iš kurių aštuonios spausdintos (*BrZA* III 332–334). Daugelį jų aprobavo Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius.

Žinoma, kad Valančius nuo pat vyskupavimo pradžios ėmėsi intensyvios veiklos, švietėjiško darbo, buvo didelis autoritetas tiek dvasininkams, tiek pasaulietinei visuomenei. Pasak Petro Joniko, vyskupas Valančius vadovavo visai tuometei tikybinei literatūrai². Orientavęsis į tradicinius tikybinius raštus, būdamas įtakingas ir aktyvus raštų leidėjas, vyskupas, norėdamas to ar ne, formavo savitą Žemaičių vyskupijos rašomosios kalbos politiką. Anot Eduardo Volterio, „ypač Valančiaus vyskupavimo metu išskyla gerokai ‘bespalvė ir sutartinė’ knygų kalba“ (Jonikas 1972, 126).

Račkauskio ir Valančiaus keliai susikirto ne sykį. 1836 metais įstojęs į Kražių gimnaziją, Račkauskis ten jau rado antrus metus kapelionu ir bibliotekos vedėju dirbantį Valančių. Dar kartą jo mokiniu tapo įstojęs į Varnių seminariją. Kad jų pažiūros ir tikslai buvo panašūs, rodo tai, jog tvarkydamas vyskupiją ir kurdamas palankią sau aplinką Valančius atleido kai kuriuos darbuotojus, o į jų vietą pasikvietė artimesnių žmonių, „iš kurių ilgainiui susilaukė savo geriausiųjų padėjėjų (Jeronimą Račkauskį, Otoną Praniauskį, Juozapą Silvestrą Dovydaitį, Justiną Dovydaitį ir ki-

¹ Vytautas Vanagas, *Lietuvių rašytojų sąvadas*, Vilnius: Mokslas, 1990, 77.

² Petras Jonikas, *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antrojoje XIX a. pusėje*, Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1972, 126.

tus)“ (*BrZA* III 86). Kai Valančius mirė, Račkauskis pirmasis paskelbė jo biografiją. Be kita ko, Račkauskis buvo Varnių seminarijos profesorius, inspektorius, vėliau ir rektorius. Ir iš šių kelių faktų matyti, kad jie glaudžiai bendradarbiavo. Iš anksto galima tikėtis, kad Račkauskis, kaip uolus padėjėjas ir pavaldinys, veikiamas autoritetingo vyskupo, bus stengęsis perimti ir kai kurias jo rašomosios kalbos ypatybes.

Šis straipsnis skirtas Račkauskio kalbinėms intencijoms nustatyti, taip pat palyginti ir įvertinti, kiek paties Valančiaus bei jo veikiamo tuo metu besiformuojančio rašomosios kalbos modelio tam tikros fonetikos, morfologijos, ortografijos ypatybės atsispindi vieno iš jo mokinių ir padėjėjų – Jeronimo Račkauskio – raštuose. Račkauskio rašomosios kalbos analizė grindžiama trijų (pirmojo leidimo) jo knygų duomenimis: *Munka Viešpaties*³ (1857), *Vadovas į dangų*⁴ (1857) ir *Balsas Dievo*⁵ (1858). Šiuos leidinius autorius parašė ir išleido gyvendamas ir dirbdamas Varniuose. Dėl platesnio konteksto Račkauskio knygų ortografija palyginta su amžininkų žemaičių – Kaliksto Kasakauskio bei Dominyko Budriko – raštais.

2. RAŠOMOJI RAČKAUSKIO KALBA. Račkauskio raštai buvo reikalingi religiniam gyvenimui. Tai rodo gausūs jų perleidimai. Vaclovo Biržiškos duomenimis, *RaMW* išleista ne mažiau kaip penkiolika leidimų, *RaWID* – trys. Nebuvo perleidžiamas tik *RaBD* (*BrZA* III 333).

Ikį šiol Račkauskio kalbos raštų ypatybių niekas nuodugniau netyrė. Zigmas Zinkevičius tik užsiminė, kad Račkauskio leidinių kalba yra grynesnė, sklandesnė nei kitų tuo metu rašusių žemaičių, joje mažiau polonizmų, „kalba tipiška žemaičių su palyginti gausiais tradiciniais elementais“⁶. *Lietuvių literatūros enciklopedijoje* jo kalba apibūdinama šitaip: „rašė žemaičių tarpe, kalba sklandi, gyva, stilius retorizuotas“⁷. Esminis skirtumas – ar Račkauskis rašė vien žemaitiškai, ar su gausiais aukštaitiškais elementais. Nustatinėjant Račkauskio intencijas rinktis tam

3 [Jeronimas Kiprijonas Račkauskis,] MUNKĄ WIESZPATIES JEZAUS ARBA DIEWABAJMINGUS DUMOJIMUS APEJ MUNKĄ JEZAUS KRISTAUS DIEI KIEKWIENOS DIENOS PAR ISZTISĄ GAWIENĘ. PARASZE Kunigas Jeronimas Raczkauskis Inspektorius Warniu Seminarijes. WILNIUJE. KASZTU IR SPAUSTUWIEJE JUZAPA ZAWADZKIE. 1857; Čikagos Newberry biblioteka: Bon. 13465 (toliau – *RaMW*).

4 [Jeronimas Kiprijonas Račkauskis,] WADOWAS I DANGU IR MEDITACIJES DIEI PENKIU DIENU REKOLEKCIJU. PARASZE KUNIGAS JERONIMAS RACKAUSKIS Inspektorius Warniu Seminarijes. WILNIUJE. Kasztu ir Spaustuwiej Juzapa Zawadzka. 1857; Čikagos New-

berry biblioteka: Bon. 13464 (toliau – *RaWID*).

5 [Jeronimas Kiprijonas Račkauskis,] BAŁSA DIEWA PRI ŻMOGAUS ARBA APDU-MOJIMĄ GIERADIEISZCZIU WIESZPATIES DIEWA. PARASZE Kunigas JERONIMAS RACKAUSKIS Inspektorius Warniu Seminarijes. WILNIUJE. Kasztu ir Spaustuwiej Juzapa Zawadzkie. 1858; Čikagos Newberry biblioteka: Bon. 13466 (toliau – *RaBD*).

6 Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija* 4. *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslas, 1990, 121.

7 *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, 406.

tikras rašomosios kalbos lytis, bus taikomas Giedriaus Subačiaus suformuluotas žemaitybių pastebimumo žemaičiams modelis⁸.

2.1. LENGVIAUSIAI ŽEMAIČIAMS PASTEBIMOS ŽEMAITYBĖS.

Visų trijų pasirinktų Račkausko religinio pobūdžio knygų kalbai nusakyti tikslesnis yra Zinkevičiaus apibūdinimas, nors jis neatspindi sąmoningų Račkausko intencijų. Dažniausiai šiuose tekstuose pasitaiko tokių aukštaitiškų lyčių, kurių žemaitiški atitikmenys žemaičiams lengviausiai pastebimi, todėl dažniausiai ir suaukštaitinami. Viena iš tokių nesunkiai žemaičiams pastebimų gramatinių formų yra vyriškosios giminės daiktavardžių vienaskaitos naudininko galūnė *-ui* (žemaičių dūnininkų būtų kita galūnė, tariama [ū]). Račkausko knygoje ji be išimčių dėsningai rašoma aukštaitiška <uj>, pvz., *RaMW: Diewuj* 12, 18 'Dievui', *sunuj* 18 'sūnui', *sutwierimuj* 14 'sutvėrimui', *žmoguj* 47 'žmogui'; *RaWID: artojuj* 9 'artojui', *ganimuj* 211 'ganymui', *gieradiejuj* 17 'geradėjui', *giwoluj* 60 'gyvoliui', *inirszimuj* 35 'iniršimui', *tiewuj* 16 'tėvui'; *RaBD: mienesiuj* 39 'mėnesiui', *wakaruj* 15 'vakarui', *žmoguj* 5, 9. Taip rašo ir Valančius knygoje *Živatas Jėzaus Kristaus*⁹ (1853): *balsuj* 40 'balsui', *lajkuj* 6 'laikui', *pranaszuj* 5; knygoje *Žinia*¹⁰ (1857): *artimuj* 7 'artimui', *tiewuj* 8 'tėvui', *žmoguj* 6 'žmogui'. Kasakauskio¹¹ knygoje ir Budriko¹² *Namų kryžiuje* ši vienaskaitos naudininko forma rašoma irgi tik aukštaitiška.

Kita nuosekliai Račkausko vartojama aukštaitiška fonetikos ypatybė, būdinga ir Kasakauskui, ir Budrikui, – žodžio galo dvibalsiai [ai], [ei] (žemaičių būtų vienbalsiai [ā], [ē]), žymėti <aj>, <ej>, vartoti daugelio tuo metu rašiusių žemaičių. Plg. *RaMW: ajszkiej* 4, 6, 24 'aiškiai', *karejwej* 185 'kareiviai', *tikraj* 3, 11 'tikrai'; *RaWID: butinaj* 8, 15, 18 'būtinai', *retaj* 107 'retai', *sunkiej* 107 'sunkiai', *twircziausej* 16 'tvirčiausiai'; *RaBD: brolej* 126 'broliai', *dransej* 5 'drasiai', *grejtaj* 37 'greitai', *wakaraj* 10 'vakarai', nors pasitaiko viena kita žemaitiška forma: *kursa* 31 'kursai', *su piktadiejes* 53 'piktadėjais'. Diftongus taip rašė ir Valančius, plg. *VaŽJK: karalej* 5

⁸ Šis modelis perimtas iš: Giedrius Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 32–39.

⁹ [Motiejus Valančius,] ŽIWATAS JEZAUS KRISTAUS. WIESZPATIES MUSU. ARBA ISTORIJE NAUJOJE ISTATIMA, ISZSPAUSTA WILNIUJ, SPAUSTUWIEJ A. DWORCZIAUS. 1853; Čikagos Newberry biblioteka: Bon. 13486 (toliau – *VaŽJK*).

¹⁰ [Motiejus Valančius,] ŽINE KAJP REJK ATLIKTI SPAWIEDNĘ ISZ WISA AMŽIAUS. Trete karta iszpausta. WILNIUJ, Spaustuwieje Jozapa Zawadzka, 1857; Čikagos Newberry biblioteka: Bon. 13485 (toliau – *VaŽ*).

¹¹ Kalikstas Kasakauskis – žemaičių gramatikos *Kalbrieda ležuwio žiamaytiszko* autorius. Veikiamas Juozapo Arnulfo Giedraičio, stengėsi savo kalbą aukštaitinti, bet po keliasdešimt metų jo darbuose šios intencijos aukštaitinti nebematyti. Rašydama apie Kasakauskio kalbos ypatybes, remiuosi knyga: Giedrius Subačius, *Kalikstas Kasakauskis: Lietuvių bendrinės kalbos konjunktūra*, *BALt* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2001a.

¹² Dominyko Budriko kalbos ypatybes yra tyrusi Dalia Cidzikaitė, plg. Dalia Cidzikaitė, „Dominyko Budriko knygos 'Namų kryžius' (1859) kalba“, *ALt* 3, 2001, 153–166.

'karaliai', *neligiej* 6 'nelygiai', *židaj* 6 'žydai'; *VaŽ*: *bjaurejs* 8 'bjauriais', *neajszkiej* 7 'neaiškiai', *taj* 5 'tai'. Kasakauskis gramatikoje ir vėlyvosiose knygose diftongus rašo tik aukštaitiškai. Budrikas savo knygoje nenuoseklus – yra ir aukštaitiškų, ir žemaitiškų lyčių.

Ne taip nuosekliai Račkauskis vartoja lengvai žemaičiams pastebimus aukštaitiškus dvibalsius [ie] ir [uo] (žemaičių dūnininkų atitikmenys [ī], [ī̃]; [ū], [ū̃]). Jie tekstuose vartojami pramaišiu, maždaug vienodu santykiu – tiek aukštaitiškai, tiek žemaitiškai.

Aukštaitiškos lytys su <ie> rašytos, pvz., *RaMW*: *apszwiesk* 13 'apšviesk', *liepej* 22 'liepei', *miega* 10 'miega', *szendiena* 14 'šiandiena', *wienoj* 3 'vienoje'; *RaWID*: *liep* 19 'liepia', *liepsnas* 106, *niewiena* 7 'nė viena', *tiesus* 18; *RaBD*: *kasdiena* 4, *pienu* 4, *wienibiej* 20 'vienybėje'. Yra ir žemaitiškų, pvz., *RaMW*: *pralitu* 3 'pralietu', *stebis* 24 'stebiesi', *užkitin* 19 'užkietina' (nors pasitaiko parašyta ir su [e]: *deses* 26 'dėsies'); *RaWID*: *isztis* 40 'išties', *kimus* 22 'kiemus', *linksminsis* 12 'linksminsiesi'; *RaBD*: *Iwos* 20 'Ievos', *dinq* 43(2x) 'diena', *žimos* 10 'žimos'. Račkauskis dėsniai dūnininkiškai rašė įvardžiuotines formas, plg. *RaMW*: *szwentijej* 6, 7 'šventieji'; *RaWID*: *prakejktijej* 6, 194 'prakeiktieji', *szwentijej* 7, 48; *RaBD*: *iszrinktijej* 126 'išrinktieji', *szwentijej* 57. Šitaip įvardžiuotinę būdvardžio ir dalyvio formą, nors nenuosekliai, rašė ir vyskupas Valančius, plg. *VaŽJK*: *tikantijej* 261 'tikintieji', *szwentijej* 261. Retkarčiais Račkauskio raštuose dūnininkišką tartį primena žodžio *liežuvis* rašymas, pvz., *RaWID*: *lejžuwi* 31, 143, 144, 177 'liežuvį'.

Tą dvibalsį, kurį aukštaičiai taria [ie], Račkauskis pažymi ir kitaip – <ij>. Daugiausia tokių formų esama *RaWID*, pvz.: *grijž* 163 'griežia', *katrij* 181 'katrie', *tijk* 214, 215 'tiek', bet pasitaiko ir *RaBD*, pvz., *dasijsiu* 35 'dasieksiu'. Palyginti su anksčiau nurodytomis, tokios formos retos. Valančiaus knygoje *VaŽJK* vietoj labai dažno aukštaitiško <ie> pasitaiko <ij>: *drijžaj* 41 'driežai', *iszsitijse* 215 'išsitiesė', *lijpanti* 40 'liepanti'; *VaŽ*: *atlijktam* 6 'atliekam', *lijpej* 12 'liepei', *užkijtejusiu* 25 'užkietėjusiu'. Bet Valančius stengėsi aukštaitinti ir tokių formų liko nedaug.

Račkauskio pastangos aukštaitinti aiškiai matyti ir iš pasitaikančių hiperaukštaitiškų. Jis ir vietoj savo tarmės [e], ir vietoj [ī] (tai dvi pozicijos, kur tradiciniuose vidurietiškuose aukštaitiškuose tekstuose rašyta ta pati raidė <i>) pažymėdavo <ie>, plg. *RaMW*: *pagonies* 7 'pagonys', *twiertibę* 6 'tvirtybę'; *RaWID*: *atkalbinėjau* 214 'atkalbinėjau', *pamieni* 38 'pamini'; *RaBD*: *atiediołoji* 42 'atidėlioji', *bažniecizies* 81 'bažnyčios', *žuwiemis* 34 'žuvimis'. Matyt, nemokėdamas gerai aukštaitiškai, jis susikūrė netikslią taisyklę ir vietoj aukštaitiškos raidės <i> (manydamas, kad ji žymi tik žemaitišką garsą [ī]) parašydavo <ie>. Čia tarsi antrinio laipsnio aukštaitinimas (hiperaukštaitybės), juk matyti ne tik garsinių, bet ir raštu užfiksuotų aukštaitiškų formų poveikis.

Valančiaus raštuose panašių hipernormų nepavyko rasti. Geriau už Račkauskį šią ypatybę aukštaitina Budrikas – jo knygoje vyrauja aukštaitybės ir tik retkarčiais

prasprūsta viena kita žemaitiška forma. Kasakauskis vėlesniuose leidiniuose, atvirkščiai nei gramatikoje, išlaiko žemaitiškas formas, tad skiriasi nuo kitų.

Ten, kur aukštaičiai turi dvibalsį [uo], Račkauskis rašo įvairiai, žemaitiškų ir aukštaitiškų šios pozicijos variantų skaičius beveik vienodas (panašiai kaip ir aukštaičių [ie] atveju). Plg. aukštaitiškas formas: *RaMW*: *duok* 14, 19, *pripuole* 185 'pripuolė'; *RaWID*: *atsiduotumi* 13 'atsiduotumei', *duoną* 22, *juokies* 11; *RaBD*: *gruodi* 27 'gruodį', *priduok* 6 'priduok'. Yra ir žemaitiškų formų, *RaMW*: *beparakajtujs* 15 'beparakaituojąs', *gajlus* 22 'gailiuos', *juda* 10 'juoda'; *RaWID*: *darbutis* 7, 8 'darbuotis', *sesu* 25 'sesuo', *wilus* 12 'viliuos'; *RaBD*: *nugas* 9(2x) 'nuogas', *pasigus* 1 'pasiguos', *piemu* 18 'piemuo'. Valančius šiuo atveju labai nuosekliai aukštaitina, pvz., *VaŽJK*: *duoda* 41, *duonas* 40 'duonos', *džauguos* 168 'džiaugiuos', *kuriuodu* 7; *VaŽ*: *juokawaj* 12, *tuo* 5, *uogauti* 12, žodžių su žemaitišku vokalizmu beveik nėra.

Račkauskio norą aukštaitinti ir čia patvirtina gausios hiperaukštaitybės. Pamaņęs, kad vietoj savo tarmės garso [ū] turįs vartoti aukštaitišką dvibalsį [uo], rašė digrafą <uo> ir taip sukūrė nesamų aukštaičių tarmėse formų, pvz., *RaMW*: *tuokstanti* 8 'tūkstantį'; *RaWID*: *paduomok* 152 'padūmok', *pakluosi* 166 'pakliūsi', *tuokstanciu tuokstantes* 6, 13 'tūkstančių tūkstančius' (nors yra ir *tukstanti* 114, 212 'tūkstanti'); *RaBD*: *tuokstanciu tuokstantes* 56. Tokios hiperaukštaitybės dažnos XIX amžiaus dūnininkų tekstuose. Greta jų Račkauskiui prasprūdo parašyti <uo> ten, kur jo tarmėje tarta ir [o], plg. *RaMW*: *nupuolti*¹³ 96 'nupulti'; *RaWID*: *prapuolties* 185 'prapulties', *puols* 6 'puls', *tuoriekies* 127 'turėkis'; *RaBD*: *prapuolties* 5. Matyt, Račkauskis buvo susikūręs netikslią aukštaitinimo taisyklę.

RaMW hipernormalizmuose *nometu* 15 'nuometu', *pasijoktu* 97 'pasijuoktų' dvibalsį [uo] Račkauskis užrašė taip, tarsi jis būtų ne aukštaitiškas, bet žemaitiškas – raide <o>. Čia po vieną kartą pasitaikė galbūt dūninikiška lytis su <ou> *kougi* 213 'ką gi' ir (atsitiktinai?) atspausdintas žodis *dougiel* 152, 170 'daugel'.

Hiperaukštaitybių kai kur nepavyko išvengti ir dūnininkui Valančiui, pvz., *VaŽJK*: *apsukuo* 110 'apsukui', *danguo* 255 'danguje', *paskuo* 46, 47, 108 'paskui', *sunuoje* 148 'sūnuje', *widuo* 259 'viduje'. Valančius stengėsi parašyti aukštaitiškai, bet apsiriko, nes šių konkrečių formų aukštaičiai nevartoja.

Tai prikišamai rodo ir Račkauskio, ir Valančiaus norą aukštaitinti. Siekis aukštaitinti matyti ir Budriko tekste. Kasakauskis šią ypatybę vėlgi vėlesniuose savo darbuose nuosekliai išlaiko žemaitišką (skirtingai nuo kitų), nors gramatikoje ir buvo stengęsis aukštaitinti.

Derėtų atkreipti dėmesį į Račkauskio knygose įvairuojantį tų pačių šaknų vokalizmą net tuose pačiuose puslapiuose, plg. *RaMW*: *apszwiesk* 13 – *apszwisk* 23,

¹³ Dabar kai kuriems dūnininkams (apie Viduklę, Nemakščius) būdinga tvirtapradžių mišriųjų dvigarsių diftongizacija, tad ten taip pat tariama, pvz., [kúol't'i] 'kulti' (Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių dia-*

lektologija, Vilnius: Mintis, 1966, 103). Tačiau Alekso Girdenio liudijimu (2004 06 29 laiškas Giedriui Subačiui), toks tarimas yra naujas reiškinys, dar nebuvęs Račkauskio laikais.

Valančiaus raštuose žemaičių <ie> išlaikytas labai dėsningsai, pvz., *VaŽJK: giminės* 5 ‘giminės’, *priderieje* 6 ‘priderėjo’; *VaŽ: noriedamis* 6 ‘norėdami’, *sukalbinieti* 7 ‘sukalbinėti’ (nors *szłowes* 28 ‘šlovės’). Nors Valančius nedarė fonetinių, tačiau neišvengė būdingų Račkauskiui morfologinių loc. sg. hipernormalizmų, pvz., *VaŽJK: amžiej* 40 ‘amžiuje’, *manieje* 148 ‘manyje’, *szirdiej* 257 ‘širdyje’. Kasakauskis ir gramatikoje, ir vėlesnėse knygose žemaičių dvibalsį <ie> išlaikė žemaitišką, bet Budrikas jį vartojo labai nenuosekliai – vienur rašė žemaitišką <ie>, kitur aukštaitišką <e> [é]; žemaitiškų ir aukštaitiškų formų santykis jo knygoje pasiskirstęs apylygiai.

Esamojo laiko trečiojo asmens veiksmažodžių tiek Račkauskis, tiek Valančius ryškiau aukštaitinti nesistengė, vyrauja žemaitiška veiksmažodžio forma be galūnės, pvz., *RaMW: iszapazinst* 3 ‘išpažįsta’, *prijam* 4 ‘priima’, *rejkalaun* 4 ‘reikalauja’ (pasitaikė keletas aukštaitiškų galūnių – *nebiera* 10 ‘nebėra’, *parleja* 20 ‘perlieja’, *uzmusza* 33 ‘užmuša’, *pralije* 195 ‘pralieja’); *RaWID: negat* 5 ‘negali’, *numirszt* 5 ‘numiršta’, *sulauk* 5 ‘sulaukia’ (bet ir *atsitinka* 204 ‘atsitinka’); *RaBD: szetp* 1, 4 ‘šelpia’ (plg. 1 pav.), *uzrustin* 30 ‘užrūstina’, *wed* 1, 5 ‘veda’, *wejz* 4 ‘veizi’ (plg. 1 pav.) (ir *apjekina* 85 ‘apakina’, *uzkitina* 85 ‘užkietina’). Tačiau, priešingai nei Račkauskis ir Valančius, Budrikas *Namų kryžiuje* ir Kasakauskis gramatikoje šią vidutiniškai žemaičiams pastebimą ypatybę stengiasi aukštaitinti. Tik vėlyvuojų kūrybos laikotarpiu Kasakauskis ima vartoti vien trumpąsias žemaitiškas formas.

Taip pat žemaitiškai Račkauskio rašomas – su vienintele aukštaitište iš visų trijų knygų – įvardžių, dalyvių bei būdvardžių vyriškosios giminės daugiskaitos naudininkas, pvz., *RaMW: anims* 8, 37(2x) ‘aniems’; *RaWID: milentims* 148 ‘mylintiems’, *piktims* 28(2x) ‘piktiems’, *tokims* 15 ‘tokiems’, *wisims* 29 ‘visiems’ (nors *tiems* 54[2x], 181 lytis yra aukštaitiška); *RaBD: anims* 4 (plg. 1 pav.), 5, *milentims* 60 ‘mylintiems’, *wisims* 29. Valančius *VaŽJK* vartojo šias lytis aukštaitiškas: *aniems* 47, *jems* 266, *tiems* 10, nors *VaŽ* galima rasti ir žemaitiškų formų, plg. *bjaurims* 16 ‘bjauriems’, *darantims* 16 ‘darantiems’. Budriko knygoje ir Kasakauskio gramatikoje bei vėlesnėse knygose daugiskaitos naudininkas rašomas nuosekliai žemaitiškais.

RaMW vardažodžių vyriškosios giminės daugiskaitos vietininkas ištisai žemaitiškas: *laukusi* 8 ‘laukuose’, *miszkusi* ‘miškuose’, *wisusi* 37 ‘visuose’. O *RaWID*, kaip ir *RaBD*, šalia dominuojančių žemaitiškų pasitaiko keletas aukštaitiškų, plg. žemaitiškas *anusi* 15 ‘anuose’, *dajktusi* 15 ‘daiktuose’, *namusi* 17 ‘namuose’, *zemiszkusi* 15 ‘žemiškuose’ ir aukštaitiškas *wisusi dalikuose* 205 ‘visuose dalykuose’; *RaBD* žemaitiškas formas *kitusi* 30 ‘kituose’, *rejkatusi* 28 ‘reikaluose’, *wisusi* 28 ‘visuose’ ir aukštaitiškas *metuose* 27, *metuosi* 29. Valančius vietininką rašė žemaitišką, plg. *VaŽJK: penkioliktusi metuosi* 40 ‘penkioliktuose metuose’, *wisusi dajktusi* 43 ‘visuose daiktuose’ (nors pasitaikė ir aukštaitiškas *namuose* 108); *VaŽ: ezerusi* 17 ‘ežeruose’, *jawusi* 12 ‘javuose’, *prudusi* 17 ‘prūduose’. Ši ypatybė išlaikyta nuosekliai žemaitiška visuose ir Budriko, ir Kasakauskio tekstuose.

Kita žemaičiams vidutiniškai pastebima ypatybė – daugiskaitos liepiamosios nuosakos formos – tiek Račkauskio, tiek Valančiaus nelinkstama aukštaitinti. Pa-

wejz ant sawa kudikiu, szeļp ir kudidziau-
ses anims sutejk łoskas ir gieradieisties.
Senoj gadinieĵ židams, dar pirm atejima
Mesijosziaus kiek taj sutejkie łosku? pa-
dawe zokaną par Majżiesziu, pawede žemę,
pienu ir medomi tekanti, kajp saka rasz-
tas szwentas; paskiaus, kad neklistu kia-
lieĵ iszganima, siunte pranaszus, tus szwen-
tus ir nu sawies ikwieptus wirus, kurie
rode židams prisakimus Aukszeziause Die-
wa ir iszmietinieĵe nedoribes sunams Abra-
oma. Par kiele tuokstantes metu, tajse
szirdes žmoniu, idant gieriaus priimtu wisu
didziausi łoską ir gieradieistę, taj ira Me-
sijoszu ir atpirkima par Aną swieta.

Jeĵ dideles sutejkie Diewas łoskas židams,
taj begała didesnes krikszezionims, idant
tie ajszkieĵ pažintu, kajp gieras, dosnus ir
małonus Diewas. Nes, netiktaj sutwiere ir
pastate ant apszezius žemies, netiktaj kas-
diena rupinas ir užlajka anus, bet dar at-

1 pav. [Jeronimas Kiprijonas Račkauskis,] *Balsas Dievo*, 1858, 4: žemaitiškos lytys
anims, anus, szeļp, tus, wejz ir kt.; hiperaukštaitybės *kialiej, tuokstantes*;
VUB: L_R 1310

lyginkime *RaMW*: *melskiemos* 17 'melskimės', *parejkiem* 7 'pareikim', *skajtikiet* 12 'skaitykit', *žinokiem* 8 'žinokim'; *RaWID*: *apdumokiet* 150 'apdūmokit', *atminkiet* 52 'atminkit' (vis dėlto pasitaiko aukštaitišką – *isz jukim* 31 'išjuokim'); *RaBD*: *dieka-
wokiem* 22 'dėkavokim', *gajlekiemos* 23 'gailėkimės', *prisiminkiem* 13 'prisiminkim'.
Ir Valančiaus, pvz., *VaŽJK*: *darikiet* 41 'darykit', *newerkiet* 6 'neverkit', *nesirupinkiet*
6 'nesirūpinkit'; *VaŽ*: *bijokiemos* 29 'bijokim', *nebaĵdikiemos* 9 'nesibaidykime', *žino-
kiem* 9 'žinokime'. Tokia pati situacija Budriko knygoje ir vėlesniuose Kasakauskio
darbuose, bet Kasakauskio gramatikoje aukštaitiškos ir žemaitiškos formos vartojamos
pramaišiu.

Žemaičių paplatėjęs [e] be išimčių žymimas rašmeniu <i>, o ne tradiciniu žemaitišku <y>. Plg. *RaMW*: *didis* 4, *didziausis* 3, *prisikielima* 10 'prisikėlima', *wisados* 3, *wisagalis* 3; *RaWID*: *giwenimas* 5, *kudikiej* 21, *linksmi* 6, *maži* 21, *piktin* 21 'piktina'; *RaBD*: *atpirkimas* 5, *szirdi* 1 'širdi', *mirti* 6, *użgimimq* 19, *żina* 1 'žino'. Tai rodo, kad Račkauskis buvo apsisprendęs, kaip rašyti šį garsą, jį žymėjo nuosekliai aukštaitiškai, kaip ir Valančius. Kasakauskis gramatikoje buvo sugalvojęs sudėtingą sistemą, kada rašyti <i>, o kada <y>, bet vėliau perėjo prie žemaitiško žymėjimo. Budriko knygelėje dar kitokia vartoseną – nors Budrikas ir stengėsi aukštaitinti, didžioji formų dalis išlaikyta žemaitiškai.

Taigi iš visų vidutiniškai pastebimų žemaitiškų nuosekliai aukštaitiškai Račkauskis žymėjo tik vieną – žemaičių paplatėjusį [e] aukštaitišku <i>. Taip aukštaitinti nebuvo sudėtinga, nes tai sąmoningas apsisprendimas tiesiog niekur nevertoti raidės <y>. Kitur akivaizdesnių pastangų aukštaitinti nematyti – aukštaitybės pasitaiko retai ir nenuosekliai. Galima manyti, jog žemaičiams vidutiniškai pastebimų žemaitiškų Račkauskis neatpažino, nes, kaip buvo matyti iš lengviausiai pastebimųjų grupės, jis gerai nemokėjo aukštaičių tarmės. Jo aukštaitinimo intencijos ir žemaitiškų ypatybių suvokimas panašus kaip Valančiaus, Budriko ir Kasakausko vėlyvuojų laikotarpiu parašytose knygoje.

2.3. SUNKIAUSIAI ŽEMAIČIAMS PASTEBIMOS ŽEMAITYBĖS. Visose analizuojamose knygoje Račkauskis dėsningai išlaiko žemaičiams sunkiai pastebimą žemaitišką įvardžių daugiskaitos galininko galūnę -us, pvz., *RaMW*: *anus* 3, 20 'anuos', *kurius* 17, 31 'kuriuos', *tus* 20 'tuos'; *RaWID*: *anus* 9, 15(2x), *kurius* 19, 34, *nekurius* 154, *tus* 15, 33; *RaBD*: *anus* 4, 5, *kurius* 5, 16, *tus* 4, 6.

Visoms trimis knygomis būdingos žemaitiškos tariamosios nuosakos vienaskaitos pirmojo asmens formos, pvz., *RaMW*: *gajleczius* 13 'gailėčiaus', *saugoczios* 13 'saugočiaus', *pażinczius* 13 'pažinčiaus'; *RaWID*: *buczio* 57 'būčiau', *galeczio* 140 'galėčiau', *norieczio* 127 'norėčiau'. Bet pasitaikė ir *tarnauczia* 193 'tarnaučia'. Ši forma, pasak Zinkevičiaus, būdinga daugumai aukštaičių (Zinkevičius 1966, 362; dar žr. ir *LKA* III, 103 žemėl.). *RaBD*: *apturieczio* 14 'apturėčiau', *atminczio* 15 'atminčiau', *pildiczius* 15 'pildyčiau'. Atkreiptinas dėmesys, jog šioje knygoje atsiranda kitokia, nors ir neaukštaitiška, forma: *mileczius* 128 'mylėčiau', *norieczius* 16 'norėčiau', *parlejszczius* 15 'perleisčiau', *pildiczius* 15 'pildyčiau'. Šią formą su -čiu turi žemaičiai apie Laukuvą, Tirkšlius, Vieکشnius, Papilę, Klykolius, Kuršėnus (Zinkevičius 1966, 363). Iš *LKA* III 103 žemėlapis matyti, kad tokios šiaurės žemaičiams būdingos tariamosios nuosakos formos paplitusios ir Varnių, Švėkšnos, Šilalės apylinkėse.

Valančius, panašiai kaip ir Račkauskis, žemaičiams sunkiausiai pastebimų ypatybių nemato ir jas palieka žemaitiškai, pvz., *VaŽJK*: *anus* 260, *kurius* 101, *tus* 41; *apkriksziczio* 43 'apkrikštyčiau', *apsakiczio* 48 'apsakyčiau'; *VaŽ*: *kurius* 13, *szius* 34, *tus* 6; *apraudoczio* 25 'apraudočiau', *apwerkczio* 25 'apverkčiau'. Budrikas sunkiau-

siai žemaičiams pastebimas ypatybės ištiesai rašo žemaitiškas, bet Kasakauskis gramatikoje vieną ypatybę – tariamosios nuosakos vienaskaitos pirmąjį asmenį – pastebi ir suaukštaitina, nors kitose knygose renkasi žemaitiškas lytis.

Žemai- tišku- mas paste- bimas	Ypatybės	<i>RaMW</i>		<i>RaWID</i>		<i>RaBD</i>		<i>VaŽJK</i>		<i>VaŽ</i>	
		Auk.	Žem.	Auk.	Žem.	Auk.	Žem.	Auk.	Žem.	Auk.	Žem.
Leng- viau- siai:	a) [ėi], [ī], [ī̄]	+	+	+	+	+	+	+	(+)	+	(+)
	b) [ou], [ū], [ū ^u]	+	+	+	+	+	+	+		+	
	c) [ā], [ē]	+		+		+	(+)	+		+	
	d) dat. sg. [ou], [ū]	+		+		+		+		+	
Vidu- tiniš- kai:	a) [ie]		+		+		+		+		+
	b) 3 praes.		+		+		+		+		+
	c) dat. pl.		+		+		+	+		+	(+)
	d) loc. pl.		+	(+)	+	(+)	+	(+)	+		+
	e) imper. pl.		+		+		+		+		+
	f) [ė], [i]	+		+		+		+		+	
Sun- kiau- siai:	a) acc. pl.		+		+		+		+		+
	b) 1 sg. cond.		+		+		+		+		+

1 lentelė: Račkausko ir Valančiaus intencijos rinktis aukštaitiškas formas

Iš pirmosios lentelės matyti, kad Račkausko aukštaitinimo intencijos ir rašyba iš esmės panaši į Valančiaus. Budriko ir Kasakauskio lentelės pateiktos minėtuose Cidzikaitės (2001) ir Subačiaus (2001a) darbuose, jų duomenys irgi rodo bendras žemaičių autorių tendencijas aukštaitinti rašomąją kalbą.

3. NETIPIŠKOS *RaWID* YPATYBĖS. Račkausko *Vadovas į dangų* nuo kitų tirtųjų knygų skiriasi hipernormų, spaustuvės korektūros klaidų gausumu ir termininių lyčių įvairove. Tačiau skirtinga ne tik tai. Nuo knygos vidurio (nuo p. 119) labai keičiasi rašyba. Pavyzdžiui, žodžių kamiene atsiranda nosinių raidžių, kurių Račkauskis iki tol nevartojo: *ant* 140, 141, 142, *iszgąsti* 216, *kėtieje* 205, *kėtiejimus* 207, *neatrąsi* 130, *nepabėktos* 141, *pabėgtus* 141, *paskėdis* 204, *paszwęsti* 152, *szen-diena* 204, *szwęta* 143, *szwętas* 146, *Szwętieje* 141, *szwętoms* 141, *uždėks* 129, *užtarąnt* 141 (daroma nosinių rašymo klaidų: *dangąs* 208, *kąjp* 189, *pąr* 119 'per'). Taip nosinės rašomos 119–216 puslapyje, t. y. beveik šimte puslapių nuo knygos vidurio iki pabaigos, tačiau daugiausia nebūdingo Račkauskiui nosinių rašymo, kaip matyti ir iš cituotų pavyzdžių, yra 141–143 puslapyje, tolesniuose nosinės rašomos šen bei ten.

Račkauskis nosinių raidžių žodžio kamiene nerašė, todėl kyla abejonė, ar pats Račkauskis galėjo nuo knygos vidurio staiga pradėti jas rašyti, o po kelių puslapių dėl kažkokių priežasčių – jau tik retkarčiais. Peršasi mintis būsiant kažkieno kito ranką pridėjus prie Račkausko teksto. Visų pirma, žinant, jog visoms trimis aptariamoms knygoms aprobatas pasirašė Valančius, reikia palyginti Račkausko ir Valančiaus ortografiją (plg. 2 lentelę).

Račkauskiui nebūdinga <i>RaWID</i> rašyba	Įprasta Račkausko <i>RaWID</i> rašyba	Valančiaus <i>VaŽJK</i> rašyba	Valančiaus <i>VaŽ</i> rašyba
<i>uždėks</i> 129	<i>uždengs</i> 129	<i>pėnkies</i> 10 <i>nulėnkies</i> 105 <i>giėntimis</i> 264	
<i>qnt</i> 140, 141, 142	<i>ant</i> 25, 149(2x)	<i>ant</i> 211, 259	<i>ant</i> 12, 14
<i>užtarqnt</i> 141	<i>padedant</i> 12 <i>sakant</i> 132	<i>beesqnt</i> 11 <i>bepasakojęnt</i> 256 <i>matqnt</i> 256	<i>sakant</i> 8
<i>szwėtoms</i> 141 <i>Szwėtije</i> 141 <i>szwėtujų</i> 142 <i>paszwėsti</i> 152 <i>szwėta</i> 143 <i>szwėtas</i> 146	<i>szwenta</i> 23, 129 <i>paszwent</i> 69 <i>szwentas</i> 136 <i>szwentijej</i> 145	<i>szwėntę</i> 111 <i>paszwėntimą</i> 7 <i>swėtą</i> 255 <i>swencziausemi</i> 257 <i>swencziause</i> 8	<i>szwentomis</i> 8
<i>pabėgtus</i> 141 <i>nepabėktos</i> 141	<i>nepabengtus</i> 12, 134	<i>pasibėngus</i> 44 <i>pasibėngie</i> 6	<i>bengiej</i> 12
<i>szėndiena</i> 204	<i>szindiena</i> 146 <i>szendiena</i> 150, 207	<i>Szendiena</i> 14, 48 <i>szindiena</i> 23 <i>szėndiena</i> 46	
<i>kėtieje</i> 205 <i>kėtiejimus</i> 207	<i>neapkient</i> 26	<i>kientėdamas</i> 5 <i>kientėset</i> 10	<i>kientendams</i> 6 <i>kientėndams</i> 23
<i>iszgąsti</i> 216	<i>neparsigansk</i> 24, 132	<i>nusigąndot</i> 256 <i>nugąstaudamis</i> 204	

2 lentelė: Račkausko ir Valančiaus ortografijos panašumai

Kaip matyti, dauguma nosinių sutampa su Valančiaus, bet ne visos. Tačiau neįprastoje Račkauskiui rašyboje pasitaiko dar keletas sutapimų su Valančiaus kalbos ypatybėmis ar panašumų į jas.

Valančius, norėdamas žemaitiškus **tj*, **dj* paversti aukštaitiškomis afrikatomis, gerai neišmanydamas afrikatų dėsnio aukštaičių tarmėje, dažnai suklysdavo ir

74

N.

ir jau riktina mirtė, visų kliekie pri Dieva,
moldis ir mormūje. - Atejis, palinksminti
vienas diwabajiningas kunigas, stįpirina anda,
ir sakė, idant atrikuota i wale Diewa.
Bet kur, įpikusi ir gūplesij paskinūsi mo-
terisnie nami ktausis; tada priejis tarmas
Diewa pri torvos nudini, moldis pri
Diewa ir kallije „Wisagatis Diewe. 'tj-
Vasis pagranūinti suvejata tam nudiniij,
jeį tonie Tawa wale ira“ - Leo tintaj isk-
girda nudūsi moterisnie tos žodžius, jeį
tintaj tonie Tawa wale ira“ - tujaus pri-
putusi pri torvos, suszuna ko? kajp sa-
kaj, jeį tonie wale ira; tur tonie buti,
idant mana nudinis isgita“ - Matidamas
nieka newejsis kunigas, pače sralin, o Die-
was, noriedamas paroditi, jōq negieraj mel-
eis

2 pav. [Jeronimas Kiprijonas Račkauskis,] *Balsas Dievo*, 1858, 7: pataisyti žodžiai *kliekie*, *Atejis*, *priejis*, *lowos*; įterptas žodis *Matidamas*. Vietomis rankraštyje iš anksto paliktose tuščiose vietose tamsesniu (ryškesniu) rašalu įrašytas vienas kitas žodis, matyt, norėta patikslinti ir į paliktą tuščią vietą įrašyta vėliau. Jų ne tiek daug, todėl sunku spręsti, ar tuos žodžius juodesniu rašalu įrašė ir tekstą taisinėjo pats Račkauskis, ar kas nors kitas;

LMAB RS: f. 18 – 55

sukurdavo nesamų formų – hiperaukštaitybių, pvz., *VaŽJK*: *kibanczi* 28 ‘kybanti’, *mergajcze* 65 ‘mergaitė’; *VaŽ*: *nemeldzejs* 20 ‘nesimeldei’, *pažejdzej* 14 ‘pažeidei’, *sprendzej* 17 ‘sprendei’, *waganczi* 19 ‘vagianti’. Račkauskis savo raštuose nelinkęs rašyti aukštaitiškų afrikatų, o jei ir aukštaitina, tokių hipernormalizmų nesukuria. Tačiau šioje knygoje radau dvi hiperlytis: *jej atminsi ant wisur esancze ir tawi regancze Diewą* 129 ‘jei atminsi ant visur esantį ir tave regintį Dievą’. Šios hiperlytys primena valančiškąsias.

Ieškodama panašumų su Valančiaus tekstais, atkreipčiau dėmesį ir į kitus var-tosenos atvejus. Antai žodžiai *ponia*, *pana* Račkauskio visur rašomi su viena raide <n>, plg. *Pone* 144, *Poni* 204, *Panos* 227, bet *RaWID* pasitaiko jam nebūdingas parašymas su dviem <nn>: *Pannos* 141, *Panna* 142, *Pannos* 208. Matyti, kad taip spausdinta būtent tuose skirtingos ortografijos puslapiuose. Valančiaus knygoje *VaŽJK* šių žodžių šaknys dažnai rašomos su viena <n> (nors keliose vietose yra ir <nn>: *Pannele* 7, *Panna* 226).

Be to, Valančius nevienodai rašė prielinksni *priész*: *VaŽJK* ir *priész* 115, ir *prisz* 11; *VaŽ* ir *priész* 9(2x), ir *prisz* 13. Račkauskis visose analizuojamose knygose nuosek-liai rašė *prisz*, todėl netikėta, kad vieną kartą pavartoja aukštaitišką *priész* 143. Tame pačiame 143 puslapyje išspausdintas žodis *giaras* su <ia>, o tokia jo ortogra-fija vėlgi nebūdinga Račkauskiui. Visur kitur jis rašo *gieras* su <ie> ar tik su <e>, pvz., *RaMW*: *gieraj* 3, 6, *gieriaus* 12 ‘geriau’; *RaWID*: *gieradeistes* 9 ‘geradėjystes’; *RaBD*: *giera* 143, *gerus* 107, *geru* 126. Pirmasis užrašymo būdas (<ia>) taip pat randamas Valančiaus raštuose, plg. *VaŽJK*: *giariausią* 88, *giarą* 102; *VaŽ*: *giaras* 6.

Anksčiau jau buvo minėtas nuoseklus Račkauskio įvardžiuotinio būdvardžio *szwentijej* vartojimas. 141 puslapyje šis žodis šmėkšteli kitaip parašytas – *szwetije* 141 ‘šventieji’. Valančius, kaip ir Račkauskis, dažniausiai rašė *szwentijej*, bet pasi-taikė ir kitoks šio žodžio parašymas, plg. *VaŽJK*: *szwentije* 189 ‘šventieji’.

Taigi iš to, kas pasakyta, matyti, kad sutapimų tam tikruose puslapiuose (ypač 141–143) su Valančiaus rašymo ypatybėmis labai nemažai. Spaustuvininkai taip taisyti vargu ar galėjo ir norėjo – taisyta neištisai ir neatidžiai, be aiškios sistemos. Iš analizės atrodo, kad realiausias pretendentas į taisytojus yra Valančius. Juk ap-robuodamas šią knygėlę galėjo kaip autoritetingas dvasininkas pataisinėti savo padėjėjo rankraštį. Be to, Valančius taisinėjo ir Simfronijaus Žabakevičiaus¹⁴ bei Kazimiero Skrodzkiego rankraščius¹⁵, tad galima teigti, jog Valančiui buvo būdinga kartais paredaguoti ir kalbines aprobuojamojo teksto ypatybes. Galima įsivaizduoti, kad ir Račkauskio *RaWID* rankraštį (neišlikusį) Valančius bus kiek koregavęs.

14 Plg. Giedrius Subačius, „Jurgio Ambrazie-jaus Pabrėžos žemaičių kalba“, *LAIS* 8. *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 96–97.

15 Plg. Giedrius Subačius, „Spaustuvininkų įtaka rašybai ir jos standartams“, *ALT* 3, 2001b, 140, 1 pav., kur matyti Valančiaus taisymų Skrodzkiego rankraštyje.

4. SPAUSTUVININKŲ ĮTAKA *RaBD* RAŠYBAI¹⁶. Račkauskio *Balso Dievo* išlikęs ne tik spaudinys, bet ir rankraštis (plg. 2 pav.), iš kurio buvo spausdinta¹⁷ Juozapo Zavadskio spaustuvėje (ten spausdintos ir kitos dvi aptariamosios knygos). Neatitikimus tarp spaudinio ir rankraščio galima skirti į dvi grupes – atsitiktinius ir sąmoningus pakeitimus. Atsitiktinių pakeitimų knygelėje nedaug. Didžiausią jų dalį sudaro neatitikimai, vadintini korektūros klaidomis: *atstojej* 37 – *atsojej* 50 (praleista raidė), *duszies* VI – *dusziesz* 7, *duszies* 9 – *dusziesz* 21, *izengimą* 52 – *izenginą* 65, *kałb* 61 – *bałb* 73, *kiewiena* 12 – *kiewieua* 24, *łauk* 120 – *łau* 126, *pakalmies* 74 – *pakalmies* 83, *rejkału* 73 – *rcjkału* 83, *sunau* 4 – *snnau* 17, *suszelps* 65 – *szuszelps* 76, *Sutwiertoja* III – *Sutwiertioja* 5, *Trajce* 120 – *Trajee* 126. Šios nesužiūrėtos klaidos, žinoma, jokių spaustuvininkų intencijų ką nors keisti nerodo.

Taip pat pasitaikė tokių neatitikimų su rankraščiu, kurie leidžia spręsti apie raidžių rinkėjo mokėjimą lietuviškai. Pavyzdžiui, *iszma-manik* 43 – *iszmanik* 56 (ištaisyta Račkauskio rankraščio žodžio kėlimo klaida), *skaitlu* 43 – *skaitlu* 56, *kialuj* II – *kialiej* 4, *siediejis* 43 – *siediejes* 56 (suaukštaitinta forma), *tiku* 22 – *tikiu* 35 (suaukštaitinta forma). Remiantis šiais paskutiniais pataisymais, galima manyti Zavadskio spaustuvės rinkėją mokėjus lietuviškai, gal net buvus aukštaitį.

Be šių rankraščio ir spausdinto teksto skirtumų, yra ir tokių, kurie turbūt turėjo atsirasti dėl kokio kito lietuvių kalbos nemokėjusio rinkėjo. Kai kurios spausdintame tekste pasitaikančios lytys rodo rinkėją „aklai“ sekus rankraštį ir nepataisius akivaizdžių Račkauskio netikslumų (nors jų ir nedaug), pvz.: *dos-nem* IX – *dos-nem* 9 (paliktas brūkšnelis žodžio viduryje ne kėlimo vietoje); *O to niekadros butu ne macziu*, *jej jos kudikis mažutelis butu numiris* VI – *ne macziu* 7 ‘nemačiusi’ (palikta nebaigta rašyti sangražinė veiksmažodžio forma); *sziaustis* 23 ‘šiauštiš’ – *sziaustis* 35. Kitur rinkėjo nesuprastos kai kurios rankraščio vietos, jos išspausdintos vizualiai labai panašios į atitinkamas rankraštinio teksto vietas, pvz.: *Ne*, 22 – *Nes* 34, *tarsis* X – *tars is* 10 (nesuprastas žodžio paskutinis skiemuo, kuris rankraštyje šiek tiek atitrauktas, bet aiškiai prijungtas), *butumi siediejis pektoj o siediejis par amzius* 43 – *pektojo* 56 (nesuprasti du atskiri žodžiai).

RaBD spaudinyje nėra daug pavyzdžių, kuriais remiantis galima būtų spręsti apie sąmoningą spaustuvininkų įtaką rašybai. Šioje knygoje spaustuvininkų skiriama didžioji <I> ir didžioji <J>. Račkauskio rankraščiuose [j] pozicijoje šios dvi didžiosios raidės rašomos pramaišiu – ir <I>, ir <J>, bet spaustuvininkai jas atsky-

16 Išsamiai apie spaustuvininkų įtaką rašybai ir jos standartams yra rašęs Subačius (2001b), todėl analizuodama *RaBD* remiuosi jo straipsniu.

17 [Jeronimas Kiprijonas Račkauskis,] Balsa Dieva pri žmogaus arba Apdumojimą

gieradieiszczu Wieszpaties Diewa parasze Kunigas Jeronimas Raczkauskis Inspektorius Warniu Seminarijes. Wilniuje Spaustuwije Juzupa Zawadzkie. 1856; LMAB RS: f. 18 – 55; rankraštis.

rė, t. y. [j] pozicijoje surinko tik <J>, plg. *Io* VII, VIII – *Jo* 8(2x); *Jonas* VIII – *Jonas* 9; *Iej* II – *Jej* 4. Norėdami keisti šias dvi raides ir nepadaryti klaidų, jie turėjo mokėti lietuviškai. Šios dvi didžiosios raidės atskirtos ir *RaWID* spaudinyje, o *RaMW* leidėjai nesistengė jų atskirti. Dėl to *RaMW* atsiranda variantų, pvz.: *Jo* 64, *Ji* 64, 74, 85, *Ii* 85, *Jam* 78, *Jo* 78, *Isaj* 57(2x), 82, 110. Galbūt *RaMW* rinko lietuviškai prasčiau mokėjęs (nemokėjęs) Zavadskio rinkėjas.

5. IŠVADOS. Trijose Jeronimo Račkausio (1825–1889) knygosė – *Munkoje Viešpaties* (1857), *Vadove į dangų* (1857) ir *Balso Dievo* (1858) – juntamos pastangos aukštaitinti gimtąją dūnininkų tarmę. Geriausiai jam sekėsi pastebėti ir suaukštaitinti lengviausiai žemaičiams pastebimas žemaitybės. Iš šešių vidutiniškai pastebimų ypatybių Račkauskis pastebėjo tik vieną, nesudėtingą, apsispręsti dėl ortografijos tereikalaujančią ypatybę, o iš sunkiausiai pastebimų nesuaukštaitino nė vienos. Račkausio intencijos matyti ir iš gausių hiperformų. Vis dėlto gerai nemokėdamas aukštaičių tarmės, žemaitiškų formų suaukštaitino nedaug.

Palyginus Račkausio, Budriko, Kasakauskio knygų kalbos ypatybes su Valančiaus bei jo veikiamo ir besiformuojančio tuometinio rašomosios kalbos modelio ypatybėmis ar intencijomis, matyti, kad Valančius stipriai veikė šiuos dvasininkus. Per kalbą Valančius ieškojo santykio su liaudimi, norėjo, kad lietuviškas knygas suprastų įvairesnių tarmių atstovai; į tokią kalbinę politiką orientavosi ir kiti dvasininkai. Kai kurios žemaičiams pastebimiausios žemaitiškos Kasakauskio tekstų formos rodo jį labiau orientavusį ne į Valančiaus idėjų raidę, bet į dvasią (taikymąsi prie liaudiškos kalbos).

Račkauskis bandė sekti Valančiaus raštų kalba bei rašyba pernelyg nenukrypdamas nuo jos ir nemėgindamas savarankiškai ieškoti tikslesnės grafinės kalbos raiškos.

Nuo knygos *Vadovas į dangų* (1857) vidurio (p. 119–216, ypač p. 141–143) pastebima Račkauskiui nebūdingų ortografijos bruožų. Jie gali būti atsiradę dėl tikėtinų Valančiaus taisyčių rankraštyje (neišlikęs), nes Valančius kartais pardaiguodavo aprobeuojamų rankraščių kalbą, be to, tie ortografijos bruožai būdingi būtent Valančiui (plg. nosines: *užtarqnt* – *matqnt*; *e* tipo vokalizmą po <g>: *giaras* – *giarq* ir kt.)

Iš išlikusio *Balso Dievo* rankraščio (1857) galima spręsti apie Juozapo Zavadskio spaustuvės renkamo teksto pakeitimų mastą. Pasitaikiusios spaustuvininkų klaidos nėra labai reikšmingos: jų gana daug, bet tai dažniausiai korektūros klaidos ar nesąmoningi pakeitimai. Tik didžiųjų <I> ir <J> skyrimas bei keitimas sugestijuoja spaustuvininkus išmanius lietuvių kalbą ir sąmoningai veikus tuometinę raštų tradiciją. Taip pat Zavadskio spaustuvėje spausdintoje *Munkoje Viešpaties* (1857) šios raidės neskiriamos.

Literatūra ir šaltiniai:

- CIDZIKAITĖ, DALIA, 2001: „Dominyko Budriko knygos ‘Namų kryžius’ (1859) kalba“, *ALt* 3, 153–166.
- GIRDENIS, ALEKSAS, 2004 06 29 laiškas Giedriui Subačiui iš Vilniaus į Vilnių.
- JONIKAS, PETRAS, 1972: *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antroje XIX a. pusėje*, Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas.
- Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- RaBD* – [Jeronimas Kiprijonas Račkauskis,] BAŁSĄ DIEWA PRI ŽMOGAUS ARBA APDU-MOJIMĄ GIERADIEISZCZIU WIESZPATIES DIEWA. PARASZE Kunigas JERONIMAS RACZKAUSKIS Inspektorius Warniu Seminarijes. WILNIUJE. Kasztu ir Spaustuwije Juzupa Zawadzkie. 1858; Čikagos Newberry biblioteka: Bon. 13466.
- [RACZKAUSKIS, JERONIMAS KIPRIJONAS,] Balsą Diewa pri žmogaus arba Apdumojimą gieradieiszcziu Wieszpaties Diewa parasze Kunigas Jeronimas Raczkauskis Inspektorius Warniu Seminarijes. Wilniuje Spaustuwije Juzupa Zawadzkie. 1856; LMAB RS: f. 18 – 55; rankraštis.
- RaMW* – [Jeronimas Kiprijonas Račkauskis,] MUNKĄ WIESZPATIES JEZAUS ARBA DIE-WABAJMINGUS DUMOJIMUS APEJ MUNKĄ JEZAUS KRISTAUS DIEL KIEKWIENOS DIENOS PAR ISZTISĄ GAWIENĘ. PARASZE Kunigas *Jeronimas Raczkauskis* Inspekto-rius Warniu Seminarijes. WILNIUJE. KASZTU IR SPAUSTUWIEJE JUZAPA ZAWADZ-KIE. 1857; Čikagos Newberry biblioteka: Bon. 13465.
- RaWID* – [Jeronimas Kiprijonas Račkauskis,] WADOWAS I DANGU IR MEDITACIJES DIEL PENKIU DIENU REKOLEKCIJU. PARASZE KUNIGAS JERONIMAS RACZKAUSKIS Inspektorius Warniu Seminarijes. WILNIUJE. Kasztu ir Spaustuwiej Juzapa Zawadzka. 1857; Čikagos Newberry biblioteka: Bon. 13464.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1996: „Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba“, *LAIS* 8. *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 10–113.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1998: *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 2001a: *Kalikstas Kasakauskis: Lietuvių bendrinės kalbos konjunktūra*, *BALt* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 2001b: „Spaustuvininkų įtaka rašybai ir jos standartams“, *ALt* 3, 129–152.
- VANAGAS, VYTAUTAS, 1990: *Lietuvių rašytojų sąvadas*, Vilnius: Mokslas.
- VaŽ* – [Motiejus Valančius,] ŽINE KAJP REJK ATLIKTI SPAWIEDNĘ ISZ WISA AMŽIAUS. Trete karta iszpausta. WILNIUJ, Spaustuwije Jozapa Zawadzka, 1857; Čikagos New-berri biblioteka: Bon. 13485.
- VaŽJK* – [Motiejus Valančius,] ŽIWATAS JEZAUS KRISTAUS. WIESZPATIES MUSU. ARBA ISTORIJE NAUJOJE ISTATIMA, ISZSPAUSTA WILNIUJ, SPAUSTUWIEJ A. DWOR-CZIAUS. 1853; Čikagos Newberry biblioteka: Bon. 13486.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1990: *Lietuvių kalbos istorija 4. Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslas.

Daiva Litvinskaitė

LINGUISTIC FEATURES OF THE BOOKS

MUNKĄ WIESZPATIES (1857), WADOWAS I DANGU (1857),
AND BAŁSĄ DIEWA (1858) BY
JERONIMAS K. RAČKAUSKIS

Summary

The analysis of the three religious books by Jeronimas K. Račkauskis (1825–1889) *Munką Wieszpaties* (1857), *Wadowas i Dangu* (1857), and *Balsą Diewa* (1858) shows an attempt of the author to write in the Highland Lithuanian dialect instead of his native South-Lowland (*dūnininkai*) one. Those Lowland Lithuanian dialect features that are the most noticeable for a Lowlander were replaced by Highland forms. But from the six linguistic Lowland Lithuanian particularities that are only occasionally noticeable by a Lowlander, Račkauskis changed into Highland Lithuanian just one. The third group the least noticeable Lowland Lithuanian dialectal features were also unnoticed by Račkauskis and were not changed into the Highland Lithuanian equivalents. Hypercorrect forms also bear witness to Račkauskis' efforts to write in Highland Lithuanian. But these efforts were undermined by his limited knowledge of the Highland dialect.

A comparison of Bishop Motiejus Valančius' (1801–1875) written language to the language of the priests in his bishopric (Račkauskis, Dominikas Budrikas [1798–1873], Kalikstas Kasakauskis [ca. 1792–1866]) demonstrates the strong influence Valančius had on these priests. Valančius' usage suggests that he shaped his written language to make it more accessible to the peasants and to attract the speakers of the other dialect. This language policy was eagerly followed by certain priests. Still Kasakauskis did not follow Valančius' writings literally, he accepted Valančius' ideas to write for the peasants in language that was understandable to them.

Račkauskis attempted to follow Valančius' written language and orthography quite literally, and he tried not to diverge overmuch and not to search for more definite independent orthographic expression. Part of the book *Wadowas i Dangu*, however, is printed in a language and orthography different from the one that is typical for Račkauskis' texts. Those different linguistic features are quite characteristic of Valančius' written language. Thus, there is a strong possibility that Valančius was the one who made corrections in Račkauskis' *Wadowas i Dangu* (it is known that Valančius had a habit sometimes of correcting the language of those manuscripts that he had to approve as a bishop).

The manuscript of the book *Balsą Diewa* still survives. It makes it possible to compare the manuscript to the printed version. Juozapas Zavadskis' printing errors are not very significant: there is a significant number of them but usually they are only proofreading errors and not a conscious substitution. But the printer separated the upper case letters <I> and <J> according to whether they were in vocalic or consonantal position (this was

not the case in the manuscript). This proves that the typesetter knew Lithuanian and consciously adjusted the orthography to the contemporary printing tradition. Such a difference is not present in the printed book *Munką Wieszpaties* by the same Zavadskis press. This might mean that the particular typesetter of this book did not know Lithuanian.

DAIVA LITVINSKAITĖ

Gauta 2004 m. gegužės 21 d.

University of Illinois at Chicago

Department of Slavic and Baltic Languages and Literatures

UH 1628, MC/306

601 S. Morgan St.

Chicago IL 60607, U.S.A.

el. p.: ldaiva@yahoo.com